

UDK 811.163.42'374.73
81'374.73
025.43:81
Izvorni znanstveni članak
Prihvaćeno za tisak 11. 10. 2002.

Anja Nikolić-Hoyt
Zavod za lingvistička istraživanja HAZU

Izrada tezaurusa hrvatskoga jezika

U radu se najprije općenito govori o tematskoj, u užem smislu tezaursnoj leksikografiji, koja je sve donedavno bila gotovo ne-prisutna kako u leksikografskoj praksi tako i u meta-leksikografskoj literaturi Zapada. Potom se unutar tematske leksikografije koja, u osnovi, obuhvaća u prvom redu tezaurese Rogetova tipa i njihove teorijske i praktične prethodnike, zatim tematski organizirane rječnike sinonima i antonima te slikovne rječnike, pokušava definirati tezaurus kao sasvim osobit tip leksikografskog žanra. Na kraju se analiziraju različite faze rada na izradi reprezentativnog uzorka konceptualno organizirana tezaurusa hrvatskoga jezika.

1. O tematskoj leksikografiji

Tematska je leksikografija sve donedavno bila rijetko prisutna kako u leksikografskoj praksi tako i u metaleksikografskoj literaturi (Zapada). U skladu sa zanemarenim statusom tematske leksikografije, sama povijest leksikografije najčešće započinje prikazom nastanka i razvoja abecedno ustrojenih djela, premda je tradicija u kojoj su nastajali tematski organizirani leksikografski proizvodi, iako slabije istražena i, u skladu s time, manje poznata, zapravo starija i opsežnija.¹ Prve prave potvrde tematskog ustrojavanja leksika vezane su uz leksikografsku djelatnost pisarskih škola u drevnoj Mezopotamiji, otprilike 2500 godina pr. n. e. Iz tog vremena, naime, potječu najstariji dvojezični sumersko-akadski rječnici u kojima se građa dijelila na više tematskih cjelina kao što su imena životinja, biljaka, pravni nazivi i drugo.² Kad je pak riječ o

1 Iako se ovaj rad temelji na spoznajama i saznanjima proizašlima iz proučavanja leksikografske i metaleksikografske literature koja pripada zapadnoeuropskoj leksikografskoj tradiciji, poglavito engleskoga jezika, uključivanje drugih europskih i neeuropskih (osobito arapsko-islamske, indijske, kineske i japanske) leksikografskih tradicija nesumnjivo bi utjecalo na stečene spoznaje.

2 McArthur (1986: 33).

europskoj leksikografiji, može se reći da ona zapravo započinje s bilingvizmom kasnoga srednjeg vijeka (i renesanse) kada se, oživljavajući u izvjesnom smislu iskustvo mezopotamskih pisarskih škola, počinju proizvoditi prvi *vokabulariji*, najčešće dvojezični, tematski ustrojeni popisi latinskih riječi ili *vocabula* i njima odgovarajućih riječi i izraza nekoga pučkog jezika, namijenjeni poduci mladih svećenika, polaznika katoličkih škola diljem Zapadne Europe, koji su učili čitati i pisati na latinskom. Međutim, i prije srednjeg vijeka, kad se javljaju prvi *vokabulariji*, bilo je primjera tematskog usustavljivanja jezika i svijeta koje možemo pronaći u antičkim kompilacijama enciklopedijskoga karaktera. Štoviše, počevši od kasne antike do danas možemo pratiti, premda neujednačen, neprekinut niz tematski ustrojenih vokabularija, tezaurusa, rječnika i drugih leksikografskih priručnika u kojima je znanje jezika i/li svijeta raspoređeno u niz semantičkih polja odnosno makronatuknica–konceptata u sklopu šireg konceptualnog okvira. Nasuprot tomu, djela sastavljena po abecednom principu pojavljivala su se do pojave tiska tek povremeno, a tek nakon izuma tiska, osobito nakon 1600. godine, abecedna leksikografija nadvladava tematsku alternativu i prerasta u dominantnu leksikografsku tradiciju.

Sukladno dosad rečenomu, jedan od prvih proizvoda u povijesti leksikografije na hrvatskom jeziku bio je dvojezični hrvatsko–latinski tematski ustrojen *vocabularium*, nastao sredinom 16. stoljeća kao dopuna latinskoj knjizi *De afflictione tam captivorum quam etiam sub Turcae tributo viventium Christianorum* hrvatskog humanista Bartola Jurjevića/Đurđevića de Mala Mlaka. Pod naslovom *Vocabula Sclavonica* rječnik je sadržavao 52 riječi i frazema podijeljenih u pet glava: (1) *Nebesa*, (2) *Plodovi*, (3) *Zemlja* (4) *Verbalni izričaji*, (5) *Odjeća*.³ Ipak, sve do pojave Patačićeva *Dikcionara* u 18. odnosno 19. stoljeću⁴ hrvatski primjeri tematske leksikografije javljaju se uglavnom nesamostalno, to jest kao dodaci nekom drugom djelu, obično gramatici, poput hrvatsko–latinskog vokabulara u dodatku gramatici Tome Babića (*Prima Grammaticae Institutio Pro Tyronibus Illyricis accomodata a patre F. Thoma Babych*, Venecija, 1745.) ili pak pojmovno tematiziranog hrvatsko–talijanskog aneksnog rječnika iz Appendinijeve gramatike (*Grammatica della lingua Illirica*, Ragusa, 1828.). Budući da podjela građe po unutrašnjoj povezanosti pojmova nije, kao što smo već rekli, predstavljala zaseban leksikografski žanr u starijoj hrvatskoj literarno–leksikografskoj praksi, pojava Patačićeva *Dikcionara po najvaljanijem redu stvari i građe na različite klase podijeljenom*, usprkos tomu što je nastao po uzoru na znameniti *Nomenclator* Hadrijana Junijskog iz 16. stoljeća pa se ne može smatrati posve originalnim djelom, ima za povijest hrvatske, posebice tematske leksikografije osobitu važnost. Naime, polazeći od pretpostavke *da obični rječnici daju različitu nepovezanu građu, koja zbog toga lako pobjegne iz pamćenja*, Patačić je, sasvim u duhu modernih promišljanja o vezi tematskoga ustroja i principa funkcioniranja ljudskog uma, *znanje podijelio po sadržaju i zapravo ga na taj način povezao u čvrste jedinice, koje će obogatiti čitaoca na lak način*.⁵ Nakon

3 Jembrih (1994: 214).

4 Pohranjen izvan Hrvatske u knjižnici kaločke nadbiskupije, Patačićev je rukopisni *Dikcionar*, premda nastao u 18. stoljeću, postao kod nas poznat tek sredinom 19. stoljeća.

5 Jonke (1949: 92).

Patačićeva *Dikcionara* nisu zabilježeni slični primjeri tematskog usustavljanja leksika pa hrvatska leksikografija, unatoč bogatoj leksikografskoj tradiciji, još uvijek ne posjeduje pravi tematski (konceptualno) organiziran leksikografski priručnik, poglavito tezaurus.

Današnja apsolutna premoć abecedne organizacije leksika rezultat je praktičnih svojstava abecede kao invarijantnog, univerzalno primjenjivog sustava koji stvara iluziju potpunosti i stabilnog poretka stvari, te u korisnicima pobuđuje, doduše pogrešan, dojam da je u formi od A do Ž moguće iscrpiti i jezik i svijet. Međutim, postoji više razloga zbog kojih možemo govoriti o prednosti tematskog ustroja pred abecednim. Prije svega, za razliku od abecednih rječnika, koji razaraju veze između riječi i njezina konteksta (na primjer, *konj* i *ždrijebe* obrađuju se na dva, znatno udaljena mjesta u abecednom rječniku), konceptualno tematizirani priručnici uspostavljaju veze između riječi i njihova konteksta, to jest između značenjski povezanih riječi (u idealnim uvjetima *konj*, *kobila*, *ždrijebe*, ali i *mustang*, *poni*, odnosno glagoli *hrzati*, *njištati*, *kasati*, *galopirati*, zatim *potkova*, *sedlo*, *stremen*, pa *konjica*, *konjušar* i *konjarstvo*, te kao izraz određenog kulinarskog standarda, *konjetina*, obrađuju se 'na jednome mjestu'). S druge strane, dok su u abecedno organiziranu leksiku životinje i zoološki vrstovi, ili pak grožđe i vino međusobno odvojeni, u ljudskom su umu, što potvrđuju brojna istraživanja s područja kognitivne lingvistike, oni usko povezani! Zbog toga je konceptualna/tematska organizacija na neki način *prirodnija*, to jest primjerenija načinu na koji um organizira vlastite zalihe ideja i riječi u obliku značenjski strukturiranih skupova podataka. Štoviše, može se reći da tematski ustroj oponaša i čak potiče prirodnu utrku naših misli. U skladu s tim, u predgovoru Rogetovu izdanju iz 1962. godine, urednik Robert A. Dutch naglasio je da tezaurus (Rogetova tipa) funkcionira poput piščeva ili govornikova mozga koji, polazeći od određene ideje – makronatuknica–koncept u tezaurusu – u potrazi za riječju koja će tu ideju izraziti na najbolji i najprikladniji način, pretražuje vlastitu riznicu riječi – rječničko blago tezaurusa.⁶ To je ujedno i razlog zbog kojeg su se konceptualno tematizirani leksikografski priručnici vrlo često upotrebljavali, a ista tendencija postoji i danas, kao didaktička pomagala, to jest u edukativne svrhe. Štoviše, upravo se najveći doprinos tradicije *vocabularia* i sastojao u uočavanju pedagoško–didaktičke vrijednosti tematskog ustroja leksičke građe i njegovoj praktičnoj primjeni u učenju, poglavito stranih jezika. Analogija između organizacije konceptualno/tematski ustrojenih priručnika i principa funkcioniranja ljudskog uma općenito se smatra najeklatantnijom razlikom između tematske i abecedne leksikografije. I upravo zahvaljujući toj analogiji, znanstveni se (ne)interes prema tematskom tipu leksikografije, inspiriran često recentnim spoznajama kognitivne lingvistike, u posljednje vrijeme počeo postupno mijenjati. O tome svjedoče različiti leksikografski i metaleksikografski projekti, primjerice Millerov relacijski model leksičke

6 *A thesaurus is operating on the same lines as a speaker or writer in the process of composition. It images in some measure the working of his (the user's) brain when, having his idea (corresponding to a thesaurus head), he mentally scans his stock of words (corresponding to the vocabulary of a thesaurus) for the right expression.* Dutch (1962: viii).

memorije poznat pod nazivom *WordNet*, koji je zahvaljujući svome pokušaju organiziranja leksičkih informacija na osnovi značenja, a ne izrazne strane riječi, odnosno njihova oblika, mnogo sličniji tezaurusu nego klasičnom, abecednom rječniku. U kontekstu radanja novog interesa za tematski tip leksikografije važno je spomenuti i netom izašlu Hüllenovu monografiju posvećenu povijesti tematske leksikografske tradicije.⁷

Govoreći o prednostima konceptualno/tematskog ustroja pred abecednim, treba također dodati da konceptualno ustrojeni leksikografski alati omogućuju lakši i brži odabir prijevodnog ekvivalenta na drugom jeziku navođenjem pojmovnog (tematskog) konteksta odnosno strukture odnosâ (to jest popisa sinonima, antonima, hiperonima, hiponima, meronima i drugih odnosnih parnjaka određene riječi) na jednome mjestu u leksikografskom tekstu. Kad je pak riječ o jednojezičnoj leksikografiji, konceptualna organizacija leksika može efikasnije iznijeti na površinu kulturno–civilizacijski sadržaj teksta istog jednojezičnog rječnika negoli abecedna.⁸ Dakako, kod ovog se tipa leksikografije javljaju i određene teškoće, na primjer, budući da se za značenje ne može reći da postoji nezavisno od lingvističkog sistema (i pripadajućeg društvenog konteksta) koji se analizira, ono se ne može ustanoviti jednom zauvijek i za sve, pa kategorijalno konceptualni sustav odnosno obrazac kategorizacije svijeta izvan jezika, koji se nalazi u osnovi svakog tematski organiziranog leksikografskog proizvoda, uvijek na neki način odražava specifičnosti određenog sociokulturnog identiteta i/ili ideologije. Navest ću nekoliko sasvim trivijalnih primjera: u Wilkinsovu univerzalno koncipiranu sedamnaestostoljetnom tezaurusu engleskoga jezika *wine* se ubraja u nesvakodnevnu, a *beer* u običnu hranu. Ili se, na primjer, voće povezuje sa pticama, ribama, brodovima, novcem i mjerama, dok se leguminoze ili mahunarke nalaze između ženske odjeće i stvari koje pripadaju učenju i proučavanju, dakle izdvojeno iz poglavlja o hrani, kao što je slučaj s talijanskim osamnaestostoljetnim tezaurusom za učenje *Vocabolario Domestico* iz 1741. godine. Stoga, usprkos tomu što većinu konceptualno tematiziranih sustava karakterizira izrazito naglašena sličnost u izboru i rasporedu tema koje obrađuju, nepisano je pravilo da se konceptualni priručnici koriste uz pomoć abecedno organizirana indeksa što implicira dvostruki postupak pretraživanja (*two-stage lookup procedure*) i, u skladu s time, nameće konceptualno–tematski organiziranim leksikografskim proizvodima atribut *not user-friendly*, to jest »nepraktični«.

Konačno, raspravljajući o prednostima i nedostacima abecednog odnosno tematskog ustrojstva, treba dodati da u praksi postoji čitav niz hibridnih oblika u kojima se međusobno prožimaju i isprepleću karakteristike jednog i drugog leksikografskog tipa. Osim toga, računalno pretraživi rječnici abecedne organizacije mogu se razmjerno jednostavno preoblikovati u konceptualno ustrojene rječnike odnosno tezauruse, i to izlučivanjem relevantnih semantičko–konceptualnih odnosa (rodova, vrsta, svojstava, procesa ili proizvoda) implicitno sa-

7 Hüllen (1999).

8 Bratanić (1991: 119).

držanih u rekurentnim definicijskim obrascima abecedno organiziranih rječnika. Pritom se izlučivanje roda i vrste iz standardnih rječničkih definicija smatra polazišnom fazom u izgradnji semantičkih polja.⁹ Dva tradicionalno odvojena pristupa leksikonu nekog prirodnog jezika mogu se, dakle, povezati u jedinstven leksikografski proizvod, koncipiran, međutim, kao fleksibilniji i dinamičniji sustav reprezentacije leksičkoga znanja od tradicionalnih statičnih rječnika.

2. O tezaursu općenito

Riječ *tezaursus*¹⁰ najprije su upotrebljavali arheolozi za označavanje drevnog blaga, poput blaga nekog hrama. Nakon toga se koristila metaforički u značenju knjige koja sadržava 'blago' riječi ili informacija o nekom području. U današnje se vrijeme riječ *tezaursus* često poistovjećuje sa *semantičkim, konceptualnim, analoškim, ideografskim, ideološkim, nomenklatorskim, mnemoničkim, sistematskim, onomasiološkim* ili *sinonimijskim* rječnikom. Međutim, unatoč naznačenoj *pometnji u vrstama*, koja i inače svemoćno vlada među leksikografskim žanrovima, može se reći da *Rogetov tezaursus engleskih riječi i fraza* (1852), bez obzira na to što je alfabetski ustrojen tezaursus danas dominantan tip općeg tezaurusa, još uvijek predstavlja paradigmatički primjer tezaursnog usustavljanja leksika. Štoviše, tek se od objavljivanja *Rogetova tezaurusa* 1852. godine riječ *tezaursus* počinje širiti kao naziv za sasvim osobit tip leksikografskog priručnika koji karakteriziraju konceptualno utemeljena makrostrukturalna organizacija odnosno *onomasiologija* i semantička kompleksnost na mikrostrukturnoj razini.

Naime, u osnovi svakog konceptualno tematiziranog tezaurusa (za razliku od nekih autora koji inzistiraju na distinkciji između *konceptualnih* i *tematskih* leksikografskih priručnika odnosno tezaurusa, mislim da su konceptualno i tematski organizirani leksikografski proizvodi usko povezani, te da jedan u odnosu na drugi ne zaslužuje poseban tipološki status; štoviše, smatram da je glavni princip usustavljanja građe u konceptualnim/tematskim tezaursima zapravo konceptualna tematizacija odnosno sustav pojmovno uvjetovanih tematskih područja) nalazi se određen klasifikacijski obrazac, takozvani sinopsis kategorija odnosno koncepata kojima se pridružuju odgovarajuće jezične jedinice nekog jezika. To znači da se pri sastavljanju tezaurusa zapravo susrećemo s dvama problemima. Jedan je filozofsko–logičke prirode i tiče se konstruiranja konceptualnog sustava. Drugi je lingvistički odnosno semantički problem uspostavljanja odnosa među riječima. Međutim, dok je filozofska dimenzija izrade tezaurusa znatno prisutnija u ranijim ontološki ili gnoseološki utemeljenim tezaursima, koji vjeruju u kozmički poredak i pomažu u 'boljem' snalaženju u svijetu (klasifikacijski sustav predstavlja strukturu svijeta, primjerice *Rogetov tezaursus engleskih riječi i fraza*), suvremeni tezaursi kojima primjerice pripada McArthurov priručnik *Longman Lexicon of Contemporary English* iz 1981. godine, predstavljaju pragmatički orijentirane priručnike koji postuliraju ure-

9 Calzolari (1984).

10 Riječ *tezaursus* potječe od lat. *thesaurus* ← grč. *thesauros*: blago, riznica, dragocjenost

denost jezika i pomažu svojim korisnicima u 'boljem' iskazivanju jezičnih sadržaja (klasifikacijski sustav prikazuje strukturu leksičkog značenja). U skladu s tim, za razliku od modernih sastavljača koji u prvi plan ističu pragmatičnu ulogu tezaurusa u izbjegavanju ponavljanja, povećanju vokabulara ili sastavljanju i rješavanju zagonetaka, rani su sastavljači vjerovali da tezaursus pomaže u osvajanju enciklopedijskoga znanja odnosno u otkrivanju skrivena poretka koji vlada međusobnim povezivanjem riječi i misli, odnosno stvari. Dvije dimenzije problematike tezaurusa proizašle su iz dviju različitih tradicija čiji su rezultati posredno i neposredno utjecali na pojavu tezaurusa kao leksikografskoga djela *per se*. Uz već spomenutu pedagoško–leksikografsku tradiciju *vocabularia* koja predstavlja očiglednu genetsku liniju, konceptualno/tematski tezaursusi proizašli su također iz složene, iako manje poznate, retoričko–filozofske tradicije, okrenute spoznaji svijeta, koja je dovodila u doticaj djela posvećena umijeću pamćenja, abecedi misli i stvaranju klasifikacijskih sustava realija.

Unutar kategorijalno–konceptualne organizacije kao makrostrukturnog, globalnog načela usustavljanja građe većine tezaurusa, svaki se tezaursus, promatran s aspekta svoje unutrašnje, mikrostrukturne organizacije, ukazuje kao integrirana struktura semantički isprepletenih elemenata. Pritom se među odnosima koji izgrađuju semantičku (mikro)strukturu tezaursusnih pomagala tradicionalno ističu hijerarhijski i hiponimijski strukturirane relacije (dakle, odnos *rod–vrsta*). U skladu s tim, u najvećem dijelu tezaurusa, jedinice u okviru neke *krovne* natuknice–koncepta obično predstavljaju subordinirane, to jest sadržane dijelove ili aspekte neke opsežnije ideje, dok se od ostalih semantičkih veza ponajviše obrađuju sinonimijska (antonimijska) značenja, zbog čega se tezaursus nerijetko i pogrešno poistovjećuje s rječnikom sinonima. Međutim, zahvaljujući, prije svega, spoznajama i saznanjima proizašlima iz kognitivnih pristupa značenju i strukturi leksikona uopće, može se reći da istost ili bliskost značenja nije primarno svojstvo odnosa među leksičkim jedinicama prirodnih jezika, te da se cjelokupno leksičko blago jezika ne može opisati na jedinstven, uniforman način, odnosno isključivo pomoću odnosa vertikalne podređenosti. Naime, konceptualno–semantičko ustrojstvo leksikona, uz hiperonimiju i hiponimiju, sinonimiju i antonimiju, determiniraju i druge relacije poput meronimije (odnosi *dio–cjelina*) ili funkcionalnih odnosa te semantički motiviranih asocijacija koje se u određenom jeziku vežu uz pojedine riječi. Upravo na ovim osnovama, te polazeći od pretpostavke da tezaursus predstavlja riznicu ili blago leksika nekog jezika, izgrađen je naš prijedlog konceptualno/tematski organiziranog tezaurusa hrvatskoga jezika.

3. Izrada tezaurusa hrvatskoga jezika

Zadirući u navedenom smislu u okvire zadane granicama dosadašnje tezaursusne tradicije, predložila bih na kraju jedno viđenje tezaurusa koji, opisujući semantičku intuiciju izvornog govornika, odnosno ono što običan čovjek¹¹ na osnovi iskustva i *zdravog razuma* zna i misli o riječima svoga jezika i njihovim

11 Među raspoloživim izrazima kao što su *običan*, *prosječan*, *svakodnevan*, *idealni* čovjek/govornik odabrala sam izraz *običan čovjek* imajući na umu pojedinca koji pripada određenoj jezi-

medusobnim odnosima i što ga vodi u konkretnoj upotrebi tih riječi, zapravo odražava polistrukturirano konceptualno–semantičko ustrojstvo njegova leksikona. Naime, znanje ovog ustrojstva koje se, dakle, temelji na ukupnosti semantičkih (u užem smislu), funkcionalnih i asocijativnih odnosa među riječima pripada podrazumijevanom pozadinskom znanju jezika i kulture običnoga čovjeka, izvornog govornika nekog jezika, u ovom slučaju hrvatskog. Tezaurusni priručnik o kojem govorim, zamišljen kao *riznica* u kojoj se čuva svakodnevno znanje i iskustvo jezika i svijeta, sadrži najrazličitije aspekte *lingvističke persone* pojedine riječi, dakle sinonime, antonime, hiponime odnosno meronime, ali i sve druge značenjske, funkcionalne i asocijativne parnjake koji u svojoj ukupnosti odražavaju sliku svijeta običnoga čovjeka, ostvarenu u leksiku njegova jezika.

Imajući na umu da nijedan tezaurus ne može (i ne mora) obuhvatiti čitav semantički potencijal svih leksičkih jedinica nekog jezika, u reprezentativnom uzorku tezaurusa hrvatskoga jezika nastojala sam popisati one leksičko–semantičke kombinacije koje ekspliciraju ideje za koje bi se moglo reći da ih svi govornici hrvatskoga jezika artikuliraju i prepoznaju kao zajedničke. Nadalje, modificirajući unekoliko Cruseov pojam *endonima*¹², pokušala sam pokazati da je leksičko–semantička intuicija izvornog govornika, na kojoj se, i opet, temelji koncepcija tezaurusa u fokusu moga interesa, osnovana na nizu međusobno povezanih endonimijskih paradigmi koje predstavljaju *svežnjeve* prototipnih perceptivnih i kulturnih atributa. Naime, riječ je zapravo o različitim leksičkim zajednicama sastavljenim od niza međusobno, na različite načine povezanih riječi, koje predstavljaju *leksičke dokaze* perceptivnih i kulturnih, karakterističnih i prepoznatljivih aspekata pojedinog koncepta, to jest kulturno–specifične konceptualizacije svijeta običnoga čovjeka. Pritom je jasno da brojnost članova pojedine leksičke zajednice odnosno *endonimijske paradigme* uvelike korespondira s relevantnošću i važnošću pripadajućeg koncepta (ili njegova dijela) za određenu jezično–kulturnu zajednicu i, u skladu s time, s njegovom ukorijenjenošću u kolektivnoj svijesti članova te zajednice. Osim toga, tako zamišljen tezaurus uz neutralne riječi koje pripadaju standardnomu leksiku, sadrži, daka-ko, i druge, nestandardne leksičke slojeve, neke regionalne sinonime te osobito kolokvijalne riječi s većom učestalošću pojavljivanja, ali i arhaizme i neologizme koji su dio semantičke kompetencije prosječno obrazovana govornika hrvatskoga jezika. Konkretno, uz standardni oblik *rajčica* navode se i njegovi regionalni sinonimi *paradajz* i *pomidor*, dok se uz uobičajeni *grejp* može, ali ne mora navesti i novotvorba *limunika*. I još nešto, budući da je utemeljen na svakodnevnom znanju i djelovanju, ovakav tezaurus uz imenice popisuje i druge vrste riječi, osobito pridjeve i glagole koji također spadaju u leksičke dokaze karakterističnih i prepoznatljivih atributa pojedinog koncepta.

čno–kulturnoj zajednici s kojom, na osnovi života u toj zajednici, dijeli zajedničke stereotipe, to jest zajedničku jezgru riječi i značenja. Svjesna svih mogućih nedostataka takvog izbora, željela sam, prije svega, upozoriti na razliku između obične i svakodnevne nasuprot znanstvenoj i stručnoj slici, to jest znanja jezika i svijeta.

12 Kao specifična leksičko–semantička relacija, *endonimija* se temelji na pojmu semantičkog objedinjavanja (*semantic encapsulation*); Cruse (1986: 123–33).

Polazeći, dakle, od pretpostavke da se struktura zamišljenog tezaurusa može uspostaviti na temelju spomenutih leksičkih dokaza, odlučila sam, obrađujući konceptualno–semantičku makrodomenu **voće** i **povrće**, popisati sve one riječi koje se tiču voća i povrća, a koje predstavljaju leksičke manifestacije karakterističnih i prepoznatljivih aspekata njihova konceptualnog sadržaja. Drugim riječima, tragala sam za svim onim što je od konceptualnog sadržaja pojedine vrste voća odnosno povrća, to jest voća i povrća općenito, leksikalizirano u hrvatskom jeziku. Primjenjujući već spomenut metodološki postupak, to jest eksplikiranje konceptualno–semantičkog sadržaja (rječničkih) definicija, u izradi vlastitog prijedloga tezaurusa polazim od definicija voća i povrća Anne Wierzbicke¹³, koje, za razliku od standardnih i standardiziranih leksikografskih definicija, donose više podataka o konceptualnoj pozadini riječi te, u skladu s time, bolje obrađuju sadržaj leksika i njime označenu strukturu izvanjskoga svijeta.

Budući da je reprezentativni uzorak tezaurusne obrade konceptualno–semantičke domene VOĆE i POVRĆE u hrvatskom razmjerno velik, u svrhu ilustracije iznesenih postavki prikazat ću samo jedan mali dio, vezan uz obradu *jabučnih* riječi. S obzirom na to da su leksički dokazi koji se mogu izlučiti iz konceptualnog sadržaja definicija Wierzbicke mnogo značajniji od samih definicija, izraženih ponekad prilično zaumnim jezikom sastavljenim od semantičkih primitiva, odlučila sam transkribirati samu definiciju, koncentrirajući se na najkarakterističnije i najprepoznatljivije perceptivne i kulturne attribute koncepta *jabuka* kao što su mjesto rasta, to jest porijeklo, karakterističan izgled i svojstva, prepoznatljivi dijelovi i vrste, te kulinarski standard odnosno karakterističan način upotrebe i tipični proizvodi.¹⁴ Prije svega, u hrvatskom jeziku riječ *jabuka* označava i stablo jabuke, voćku, i pojedinačni plod s takva stabla. Voćnjak zasaden jabukom jest *jabučnjak*. Oblik i veličina jabuke česta su osnova prenesenih značenja, koja će se u budućnosti također obrađivati. Od karakterističnih i prepoznatljivih dijelova jabuke imaju *peteljku*, *sjemenke* i *koru*. Mogu se *guliti* te *gristi* uz specifičan praskav zvuk i *prskanje* kapljica u svim smjerovima. Jabuke su obično *crvene* (*rumene*), *žute* i *zelene*. Po okusu su *kiselkaste* ili *slatkaste* odnosno *reske*. Od jabuka se proizvode različiti napici, na primjer rakija *jabukovača* i fermentirani napitak od jabučnog soka, *jabučnica*. Pita od jabuka je *jabučnjača*, dok se drvo jabuke, *jabukovina*, koristi kao građa. *Jabuka* objedinjuje više vrsta i sorata, među kojima su *ajdared*, *jonatan*, *delišes*, kao najpoznatije. Uzimajući u obzir činjenicu da jabuka spada u najraširenije voće u srednjim klimatskim pojasovima gdje se iskorištava na različite načine, ne iznenađuje veći broj prikupljenih leksičkih dokaza (*jabučnjak*, *peteljka*, *sjemenke*, *kora*, *guliti*, *gristi*, *prskanje*, *rumena*, *žuta*, *zelena*, *kiselkasta*, *slatkasta*, *reska*, *jabukovača*, *jabučnica*, *jabučnjača*, *jabukovina*, *ajdared*, *jonatan*, *delišes*). Dakako, endonimi riječi–koncepta *jabuka* nalaze se u međusobno isprepletenim odnosima, značenjskim u užem smislu (*hiponimijskim*: *jabuka* → *jabučnjak* ili *meronimijskim* *jabuka* ← *peteljka*, *kora*, *sjemenke* ili *atribucijskim*: *jabuka* ← *zelena*, *okrugla*, *reska*), funkcionalnim (*jabuka* → *guliti*, *gristi*) i asocijativnim

13 Wierzbicka (1985).

14 Uz specifično *jabučne* riječi, u samom tezaurusnom uzorku *jabuka* nasljeđuje i sve ono što pojedini voćni plodovi nasljeđuju od krovnog koncepta–natuknice **voće**.

(*jabuka* → *jabukovača*) koji u svojoj ukupnosti odražavaju ono što *obični* govornik hrvatskoga jezika zna i misli o *jabučnim* riječima u hrvatskom. S druge strane, u abecedno organiziranim rječnicima (primjerice u Aniću) ova se interkonceptualna struktura raspada u niz međusobno nepovezanih rječničkih jedinica.

Napokon, struktura tezaursnog članka u reprezentativnom uzorku *jabučnih* riječi u hrvatskom sastoji se od više dijelova od kojih se svaki odnosi na određeni aspekt konceptualnog sadržaja jabuke (najprije izgled, svojstva, dijelovi, vrste, zatim mjesto rasta i na kraju kulinarski standard). Kao što se može naslutiti iz priloženog ekscerpta, riječ je o manje–više kumulativnom tipu tezaursnog priručnika, u kojem se definirajuće glose pojavljuju samo sporadično, i to u okrnjenu obliku:

jabučasto (jezgričasto) **voće**

peteljka, kora, u sredini ploda sadrže jezgru sa sjemenkama
rastu na drveću, voćkama

jabuke

voćka i plod

crvene, rumene (rumena kao jabuka: vrlo zdrava izgleda u licu),
žute, zelene, reske, slatkaste (zagristi u kiselu jabuku: znači
suočiti se s neočekivanom neugodnošću)

kad se zagriže jabuka, čuje se karakterističan praskav zvuk, a kapljice
lete u svim smjerovima

a j d a r e d , j o n a t a n , d e l i š e s

j a b u č n j a k

j a b u k o v a č a

j a b u č n i c a

j a b u č n j a č a

j a b u k o v i n a

Izloženi uzorak tezaursno obradena dijela vokabulara hrvatskoga jezika ima isključivo ilustrativan karakter bez pretenzija da bude iscrpan i dovršen. No već u ovakvu obliku on, čini se, jasno pokazuje kako bi mogao izgledati konceptualno tematiziran tezaurs hrvatskoga jezika. Što se pak tiče potencijalne svrhe takva *dragocjenog* priručnika, on bi, s jedne strane, mogao služiti izvornim govornicima hrvatskoga jezika kao (p)opis leksičkoga blaga njihova jezika, te bi, prema tome, spadao u nužan dio opisa hrvatskoga jezika. Među izvornim govornicima, morao bi biti posebno interesantan prevoditeljima. S druge strane, on bi bio od koristi i stranim govornicima u procesu usvajanja hrvatskoga jezika, poglavito kao sredstvo prepoznavanja razlika u konceptualizaciji i kategorizaciji između jezika izvora i jezika cilja. Na kraju bih naglasila da unatoč određenim inovacijama, naznačeni tezaurs zadržava sve glavne osobine konceptualno ustrojena tezaursnog priručnika, to jest semantičku organizaciju i onomasiologiju. A što se tiče samih inovacija, radi se zapravo samo o fazi na putu prema pravoj sosirovskoj leksikografiji utemeljenoj na ideji ženevskog lingvиста prema kojoj riječi treba promatrati višestranu, u kontekstu paradigmatičkih i sintagmatičkih asocijacija u koje ulaze.

Literatura

- Béjoint, H. (2000). *Modern Lexicography, An Introduction*. Oxford: Oxford University Press.
- Bratanić, M. (1991). *Rječnik i kultura*. Zagreb: Filozofski fakultet, Odsjek za opću lingvistiku i orijentalne studije
- Calzolari, N. (1984). The Dictionary and the Thesaurus Can be Combined. U: Evens, M. (ur.) *Proceedings of the Workshop on Relational Models, Stanford 1984*. Cambridge (Mass.): ACL.
- Chapman, R. L. (ur.) (1977) *Roget's International Thesaurus*. Fourth Edition, New York: Thomas Y. Crowell Company.
- Chapman, R. L. (ur.) (1992). *Roget's International Thesaurus*. Fifth Edition. New York: HarperCollins Publishers.
- Cruise, D. A. (1986). *Lexical Semantics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- De Saussure, Ferdinand (2000), *Tečaj opće lingvistike*, (uvod i komentar Tullio De Mauro, prijevod s francuskoga i talijanskoga Vojmir Vinja, predgovor hrvatskom izdanju August Kovačec), ArTresor Naklada i Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, Zagreb.
- Dutch, R. A. (ur.) (1962). *Roget's Thesaurus of English Words and Phrases*. London: Longman.
- Fillmore, C. J. (1978). On the Organization of Semantic Information in the Lexicon. U: D. Farkaset et al. (ur.), *Papers from the Parasession on the Lexicon*. Chicago: Chicago Linguistic Society. 148–173.
- Gabrovšek, D. (1993). *The Monolingual Thesaurus of the English Language as a Special Type of Reference Book*. Doktorska disertacija, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb.
- Hüllen, W. (ur.). (1994). *The World in a List of Words*. Tübingen: Max Niemeyer Verlag.
- Hüllen, W. (1999). *English Dictionaries 800–1700: The Topical Tradition*. Oxford: Clarendon Press.
- Jembrih, A (1994). Bartol Jurjević (Đurđević), prvi hrvatski pisac konverzacijskih priručnika i rječnika, *Gazophylacium*, 3–4, 203–234.
- Jonke, Lj. (1949). 'Dikcionar' Adama Patačića, *Rad JAZU*, knjiga 275, 71–177.
- Lipka, L. (1990). *An Outline of English Lexicology*. Tübingen: Max Niemeyer Verlag.
- Marello, C. (1990). The Thesaurus. U: F. J. Hausmann, O. Reichmann, H. E. Wiegand, L. Zgusta (ur.), *Wörterbücher/Dictionaries/Dictionnaires. Vol. 2. Berlin: Walter de Gruyter. 1083–94*.
- McArthur, T. (1994). Reference Materials and Their Formats. U: W. Hüllen (ur.), *The World in a List of Words*. Tübingen: Max Niemeyer Verlag. 1–16.
- McArthur, T. B. (1981). *Longman Lexicon of Contemporary English*. Harlow, Essex: Longman Group.
- McArthur, T. B. (1986a), *Worlds of Reference, Cambridge: Cambridge University Press*.
- McArthur, T. B. (1986b). Thematic Lexicography. U: R. R. K. Hartmann (ur.), *The History of Lexicography*. (Amsterdam Studies in the Theory and History of Linguistic Science, Series III – Studies in the History of the Language Sciences, Vol. 40). Amsterdam: John Benjamins Publishing. 157–66.
- Miller, G. A. et al. (1990), *Five Papers on WordNet*. Special issue of International Journal of Lexicography 3(4).
- Roget, P. M. (1852). *Thesaurus of English Words and Phrases*. London: Longman, Brown, Green and Longmans.
- Wierzbicka, A. (1985). *Lexicography and Conceptual Analysis*. Ann Arbor: Karoma Publishers.
- Zgusta, L. (1991). *Priručnik leksikografije*. Sarajevo: Svjetlost, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva (preveo D. Šipka).

Making a Thesaurus of the Croatian Language

The paper deals with the theoretical and practical aspects of compiling a one-language thesaurus. The first part analyzes the history of thematic lexicography and its relationship with the alphabetic mode. The second part deals with definition of thesauri as lexicographical aids per se. In the final part, the author illustrates how a representative sample of the vocabulary of the Croatian language could be processed in the making of a conceptually organized thesaurus.

Ključne riječi: tematska leksikografija, tezaurus, konceptualni rječnici, hrvatski jezik
Key words: thematic lexicography, thesaurus, conceptual dictionaries, Croatian language